

HOGESCHOOLUITBREIDINGEN EN VOLKSUNIVERSITEITEN

door

Maurice DE VROEDE

Gewoon hoogleraar aan de K.U.L.,
afdeling Historische Pedagogiek

Volksuniversiteiten en "University Extensions", in Vlaanderen hogeschooluitbreidingen genoemd, behoren tot het terrein van de volwassenenvorming, maar verschillen sterk van elkaar. Bij de huidige stand van het onderzoek (1) is het nog niet mogelijk hun ontwikke-

(1) Betreffende de extensies liggen twee niet-gepubliceerde verhandelingen voor : G. NUYTS, *De Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding Antwerpen 1898-1914* (K.U.L., Fac. der Letteren en Wijsbegeerte, 1974) en M. STESSEL, *Les Extensions universitaires en Belgique (1892-1914)* (U.C.L., Fac. de Philosophie et Lettres, 1977). In de afdeling Historische Pedagogiek van de K.U.L. loopt een onderzoek over de K.V.H.U. te Gent. De periodieke publikaties van diverse extensies werden beschreven in M. DE VROEDE e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw*, dl. II, *De Periodieken 1878-1895*, Gent-Leuven, 1974; dl. III, *De Periodieken 1896-1914*, eerste stuk, Gent-Leuven, 1976; tweede stuk, Gent-Leuven, 1978. In dat zelfde werk, dl. III, eerste en tweede stuk, vindt men ook de beschrijving van talrijke periodieke uitgaven van volksuniversiteiten, doorgaans het werk van A.M. Simon-Van der Meersch en M. De Vroede. Niet uitgegeven zijn de licentie-verhandelingen van L. COUVREUR, *De volksuniversiteit te Schaarbeek* (K.U.L., Fac. der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 1977), A. VAN DER WEE, *De volksuniversiteit te Sint-Gillis 1901-1914* (ibid., 1978), B. BOS-SAERTS, *Drie volksuniversiteiten uit het Brusselse, begin twintigste eeuw* (ibid., 1979) en W. STEEL, *De volksuniversiteit te Marcinelle 1904-1914* (ibid., 1979). In de afdeling Historische Pedagogiek van de K.U.L. is onderzoek lopend over nog andere volksuniversiteiten. De licentieverhandeling van S. CRUYF, *Het University-Extension- en het volkshogeschoolwerk in Vlaanderen* (K.U.L., 1969) is geen historische studie.

ling in haar geheel te beschrijven. Wel kunnen de onderlinge verschillen duidelijk worden gemaakt en bovendien kan reeds worden aangetoond dat binnen de twee sectoren zelf eenvormigheid ontbreekt, zowel wat de doelstellingen als wat het actiepatroon betreft. Er zijn ook reeds voldoende elementen aanwezig tot beantwoording van de vraag in welke mate extensies en volksuniversiteiten hun doel hebben gerealiseerd, meer bepaald of ze de volkslagen hebben bereikt waartoe ze zich volgens hun opzet doorgaans wendden.

1. DE EXTENSIES

De eersten die de stoot gaven tot oprichting van extensies in België, hebben uitdrukkelijk verwezen (2) naar de beweging die sedert de jaren zeventig in Engeland op gang was gekomen (3). Niet één extensie heeft echter in België het referentiemodel integraal overgenomen.

Bij de Engelse extensies gaat het om initiatieven die de universiteiten, ingaande op expliciete behoeften, zelf namen om hoger onderwijs buiten hun muren te verzorgen (4). De extensie is een officieel departement van de universiteit, die er de leiding van heeft (raad van beheer) en die de lesgevers, zowel professoren als jonge gediplomeerden (5) aanstelt. Ze werkt regionaal via lokale comités, die voor de plaatselijke organisatie van cursussen zorg dragen en die als verbinding tussen de lesgevers en het publiek optreden. Het onderwijs wordt volgens een welbepaalde methode verzorgd. Het verloopt in

(2) Cfr. P. TACK en L. DE RAET, "Het "University-Extension Movement" en zijne toepassing op de Vlaamsche beweging", *Nederlandsch Museum*, 2de r., II, 1892, 2de dl., p. 35-38; L. LECLERE, "Les universités populaires dans les pays anglo-saxons", *Revue universitaire*, III, 1892-1893, p. 151-171.

(3) De eerste extensie was die van Cambridge (1873). Daarop volgden Londen (London Society for the Extension of University Teaching, 1875) en Oxford (1877).

(4) Ten dienste van de bevolking, vanuit de overtuiging dat de universiteit een ruime sociale rol moest vervullen, maar ook ten voordele van de universiteit zelf, die haar betekenis door de brede volkslagen erkend wilde zien.

(5) Ze werden vaak "missionaries" genoemd terwille van het feit dat ze wetenschap onder het volk uitdroegen.

lessenreeksen, van kortere of langere duur : "systematic courses" (12 lessen) en "short courses" (6 lessen). Een les, gegeven in de vorm van een uiteenzetting, wordt gevolgd door discussie ("class"). De deelnemers krijgen een syllabus ter beschikking gesteld. Ze dienen zelf ook schriftelijk werk ("weekly papers") te maken. Ze kunnen daartoe een beroep doen op een tijdelijke bibliotheek ("travelling library", georganiseerd sedert ca. 1883). Sedert het eind van de jaren tachtig werden tijdens de zomermaanden voor de deelnemers aan de cursussen ook bijeenkomsten georganiseerd in de universiteit, waar mede de werking van de extensies werd besproken ("Summer Meetings"). De cursussen konden, mits het slagen in een examen, leiden tot het behalen van een certificaat, dat naar gelang van het geval toegang kon verlenen tot de universiteit of met universitaire diploma's gelijkgesteld werd (6). Er werden ook speciale cursussen georganiseerd tot aanvulling van het secundair onderwijs of tot voorbereiding op het ingangsexamen in een "Teacher College". Voor minder ontwikkelden liepen, sedert het eind van de jaren tachtig, ten slotte ook zgn. "people's lectures", bestaande uit ca. drie lessen (7).

In België is een tiental extensies tot stand gekomen. De beweging startte in 1892 te Gent, met de oprichting van "Hooger Onderwijs voor het volk uitgaande van de Gentsche hogeschool". In 1893 volgde de "Extension universitaire de Bruxelles" en namen ook Luikse professoren, op verzoek van het stadsbestuur, een eerste initiatief; het kreeg in 1899 een wat vastere vorm door de oprichting van een "Comité des conférences et cours publics par les professeurs de l'Université sous le patronage de la ville de Liège". Reeds in 1894 was te Luik een andere extensie tot stand gekomen, de "Extension du Cercle des anciens normaliens". Het conflict in de schoot van de Brusselse universiteit, waaruit de "Université nouvelle" te voorschijn kwam, leidde hetzelfde jaar tot de oprichting van een "Extension de l'Université Libre de Bruxelles", concurrent van de "Extension uni-

(6) Aan leerlingen die in bepaalde lokale afdelingen van haar extensie gedurende vier jaar met succes cursussen hadden gevolgd, verleende Cambridge de titel van student, wat vrijstelling inhield van het ingangsexamen tot de universiteit en toeliet de studie voor het B.A. tot twee i.p.v. drie jaar te herleiden. Te Londen konden de cursisten van de extensie dezelfde graden behalen als de studenten van de universiteit.

(7) Londen begon daarmee, in 1887.

versitaire de Bruxelles" die later ook "Extension universitaire de Belgique" werd genoemd. Pogingen om te Brussel een "Vlaamsch Hooger Onderwijs voor het volk" op de been te brengen, mislukten (8). In 1898 ontstond daarentegen te Antwerpen een "Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding" (K.V.H.U.), die eerst werkte in de schoot van de leerlingen- en studentengilde "Eigen taal, eigen zeden" en die sedert 1901 zelfstandig optrad. Dit initiatief werd te Gent gevolgd in 1906. Het jaar nadien verenigden die twee zich in een "Algemeene Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding", die via het oprichten van lokale afdelingen spoedig een aanzienlijke uitbreiding nam. In 1902 ontstonden de "Extension universitaire catholique", onder Leuvense impuls, en de "Extension universitaire belge", vooral werkzaam in het Brusselse. Ten slotte bracht de "Antwerpsche tak" van het "Algemeen Nederlandsch Verbond" in 1908 een "Afdeling Hooger Onderwijs voor het volk" op de been.

Welk doel streefden die extensies na? Zeer algemeen gesteld, wilden ze wetenschap onder het volk verspreiden. In principe richtten ze zich tot een breed publiek: alle maatschappelijke klassen en dus niet alleen, maar wel inclusief, en soms zelfs meer bepaald de arbeidersklasse. Die "volkse" gerichtheid dient echter te worden genuanceerd. In de hogeschooluitbreiding te Brugge werkten academici alleen in eigen kring (9). De tweede extensie te Luik ("Anciens Normaliens") schijnt zich alleen tot een ontwikkeld publiek te hebben gericht. De "Extension universitaire belge" zag haar cliëntsysteem alleen in "bourgeois" en "ouvriers d'élite" (10). De K.V.H.U. te Antwerpen was een kring van nette burgers voor wie onderricht aan volksmensen niet het hoofddoel was, maar die aan de lagere klassen wel een dienst wilden verlenen. Sociale bedoelingen en klassebewustzijn lagen in elkaar verstrengeld.

Men moet de doelstellingen en de werking van de extensies inderdaad in verband brengen met de politieke en sociale omstandigheden. Met politiek wilden ze zich zeker niet direct inlaten, maar het

(8) Een eerste reeks lessen had plaats in 1894. De tweede start kende, in 1900-1902, evenmin succes. Een derde poging, in 1905-1906 ondernomen, bleef tot twee lessenreeksen beperkt.

(9) De Brugse hogeschooluitbreiding, daterend van 1911, groepeerde alleen wetenschapslui, van diverse disciplines. De bedoeling was, informatie over die disciplines onder elkaar door te geven.

(10) M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 1ste stuk, p. 698.

is geen toeval dat hun activiteit zich onmiddellijk vóór en na de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht situeert. Het was er hun om te doen, de klasse die politieke medezeggenschap verwierf de kennis bij te brengen die ze volgens de stichters en de leden van de extensies moest verwerven om “verstandig” te handelen, d.w.z. om de bestaande sociale structuur niet in een revolutionair elan omver te werpen. Dat streven naar beveiliging tegen — gevreesde of in aanmerking genomen — revolutionaire tendensen laat zich zowel te Gent als te Brussel en te Antwerpen constateren (11). De extensies wilden de klassentegenstellingen niet aanwakkeren, ze beoogden veeleer klassenverzoening. Als weg daartoe zagen ze de cultuurverspreiding onder de lagere klassen. Verhoging van het kennisniveau in die volkslagen zou een *geleidelijke* maatschappelijke ontwikkeling in de hand werken en aldus tot ieders voordeel strekken: “C’est par la foi dans la science, par l’instruction que la démocratie moderne pourra tendre vers le bonheur” (12). Het welzijn van de leidende klasse werd er evenzeer door gediend. Aangezien, gelet op de omstandigheden, op de volwassenen dringend moest worden ingewerkt, kon het lager onderwijs, en ook het adultenonderwijs, niet volstaan; verspreiding van “hoger” onderwijs was vereist.

Die verspreiding werd intussen door de respectieve extensies vanuit een verschillende optiek bekeken. Ze waren immers levensbeschouwelijk gekleurd. De “Extension universitaire de Bruxelles” beoogde volgens haar statuten “la diffusion de la culture scientifique, basée sur le principe du libre examen” (13). De Gentse en de Luikse extensies waren eveneens vrijzinnig. Alle genoemde ont-sproten overigens uit het initiatief van liberalen en socialistten. Van de “goddeloze” Gentse extensie wilde de Antwerpse K.V.H.U. dan een katholieke tegenhanger zijn. Alle afdelingen van de “Algemeene Katholieke Vlaamsche Hogeschooluitbreiding” waren confessionele verenigingen, evenals de “Extension universitaire catholique” en de “Extension universitaire belge”. Katholieke extensies moesten opvattingen propageren “qui servent de base à l’éducation et à l’instruction chrétiennes” (14). Wetenschappelijke vulgarisatie werd er met verdediging van het geloof en van de kerkelijke leer verbonden.

(11) Cfr. G. NUYTS, *o.c.*, p. 11 en 75; M. STESSEL, *o.c.*, p. 55-60, 66 en 73-75.

(12) L. LECLERE, *o.c.*, p. 171.

(13) *Revue universitaire*, III, 1892-1893, p. 347.

(14) M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. III, 2de stuk, p. 1268.

Met betrekking tot de Vlaamse extensies moet anderdeels worden aangestipt dat zij ook het bewijs wilden leveren van de mogelijkheid van Nederlandstalig hoger onderwijs. Men dient ze alle te situeren in het brede raam van de Vlaamse taal- en cultuurstrijd. Zowel liberale als katholieke en zgn. onzijdige Vlamingen — de extensie van het “Algemeen Nederlandsch Verbond” meldde zich aan als een levensbeschouwelijk neutrale vereniging — ijverden voor de vernederlandsing van de universiteit, als onmisbare voorwaarde voor Vlaanderens ontplooiing. De Vlaamse extensies wilden ook de Vlaamse bewustwording dienen.

De extensies, door de Belgische context dus duidelijk gekleurd, waren nergens in een universiteit geïntegreerd. Ze hadden niet eens altijd enige binding met een universiteit. Was die er wel, dan kon ze van verschillende aard zijn. De universiteit kon materiële hulp verschaffen door lokalen ter beschikking te stellen, wat b.v. geldt voor Gent (“Hooger Onderwijs”) en voor Brussel (“Extension universitaire de Bruxelles”), en/of door toelagen te verlenen, zoals in het geval van de “Extension de l’Université libre de Bruxelles”. Ze kon ook morele steun bieden, via diverse vormen van patronage of participatie (15). Meest opvallend is wel het feit, dat initiatiefnemers, leden van de leidende comités, lesgevers, ere- en werkende leden ofwel professoren, ofwel oud-studenten (16), ofwel studenten waren van een universiteit. De extensies waren dus een onderneming van academici. Men kan weliswaar meer dan één uitzondering aanwijzen (17), maar aan het algemene beeld doet dat weinig afbreuk.

(15) Zo schijnt b.v. de “Extension universitaire catholique” geleid te zijn geweest door leden van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven, terwijl Mgr. Abbeloos, rector van de universiteit, voorzitter was van het beschermcomité van de Antwerpse K.V.H.U.

(16) Onder wie talrijke advocaten en geneesheren.

(17) Zo traden b.v. in de “Extension universitaire de Bruxelles” ook leerkrachten uit het hoger niet-universitair of uit het middelbaar onderwijs als lesgevers op. In de Antwerpse K.V.H.U. treft men diverse kunstenaars, letterkundigen en priesters onder de actieve leden aan. Ook in de A.K.V.H.U. waren niet louter academici werkzaam. In diverse extensies is ook een inbreng geweest van dames, voor wie universitaire studies nog vrijwel niet opstonden.

De extensies werkten onder een centrale leiding via lokale comités, maar men kan ze bezwaarlijk nationale ondernemingen noemen. Alleen de "Extension universitaire de Bruxelles" en die van de U.L.B. hebben comités gehad in de twee landsgedeelten (18). Regionaal werkten het Gentse "Hooger Onderwijs voor het volk" (19), de "Extension universitaire catholique", de "Extension universitaire belge" en de "Algemeene Katholieke Vlaamsche Hogeschooluitbreiding". De Luikse extensies lijken een louter lokale activiteit te hebben gehad, evenals die van het "Algemeen Nederlandsch Verbond" te Antwerpen.

Op de activiteit van de extensies moet nadere studie nog meer licht werpen, maar toch kan men nu reeds stellen dat het Engelse model nergens in zijn geheel is terug te vinden. Het schrijven van "papers" kwam vrijwel niet voor, gelegenheid tot het stellen van vragen na een lezing schijnt lang niet altijd te zijn geboden (20), bibliotheken stonden zeker niet overal ter beschikking. In diverse gevallen werd voor syllabi of voor samenvattingen van de lessen zorg gedragen, maar systematisch lijkt dat niet in alle extensies te zijn gebeurd (21). Vrijwel algemeen was het organiseren van cursussen : zes lessen of meer, soms ook wel minder. Te Brussel waren de K.V.H.U. en de "Extension universitaire belge" nochtans aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog nog niet aan cursussen toe : men beperkte er zich tot losstaande voordrachten, of tot lessen die toch enige samenhang vertoonden (22). In sommige extensies werden lessenreeksen verzorgd in speciale afdelingen of studiekringen, zoals b.v. in de K.V.H.U. te Antwerpen, waar sedert 1906-1907

(18) Vooral in Brabant, Henegouwen en Luik.

(19) In deze extensie is de werking van lokale comités erg onstabiel geweest. Tijdens sommige jaren, zoals b.v. in 1913-1914, werd zelfs niet één cursus buiten Gent georganiseerd.

(20) Het was voorzien in de Antwerpse K.V.H.U., terwijl het in het Gentse "Hooger Onderwijs", in de "Extension universitaire de Bruxelles" en in die van de U.L.B. ongerogeld lijkt te zijn voorgekomen.

(21) De meeste syllabi werden vermoedelijk gepubliceerd door de extensie van de U.L.B. : 156 tussen 1894 en 1914. De "Extension universitaire de Bruxelles" liet tijdens het werkingsjaar 1893-1894 twaalf syllabi drukken, maar tijdens de daaropvolgende jaren nog slechts twee : M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. II, p. 562 en 613.

(22) *Id.*, dl. III, 1ste stuk, p. 699; 2de stuk, p. 1538-1539 en 1580.

in een damesafdeling lessen liepen over "wetenschap en kunst in huis" (23). In diezelfde K.V.H.U. zijn uit bepaalde cursussen zgn. scholen ontstaan, d.w.z. uitgebreide onderwijscycli op specifieke terreinen : een school voor verpleegsters, een sociale school, een school voor handelswetenschappen en een school voor hoger godsdienst-onderricht (24).

De extensies hebben niet alleen cursussen maar ook los van elkaar staande voordrachten georganiseerd (25), wat hun activiteit op die van de volksuniversiteiten deed gelijken. In een aantal gevallen, zoals in de katholieke hogeschooluitbreidingen te Antwerpen, Gent, Mechelen en Brussel, werden zulke voordrachten niet alleen in de schoot van de vereniging zelf gehouden, maar ook in katholieke werkmanskringen, vakverenigingen, patronaten en andere culturele kringen, zodat de werking in eigen schoot tot een meer volkse daarbuiten werd verwijd (26). Een enkel voorbeeld valt te noteren van een voordracht die in een fabriek plaats had (27).

De extensies beperkten zich echter niet tot het organiseren van cursussen en/of voordrachten. Ze belegden ook wandelvoordrachten, wetenschappelijke uitstappen, bezoeken aan musea en bedrijven, zelfs toneelvoorstellingen en concerten (28), in welk opzicht ze de-

(23) Daarin werd gehandeld over allerlei aspecten van de huishouding, evenals over kunst en literatuur : G. NUYTS, *o.c.*, p. 71-72.

(24) De school voor verpleegsters ontstond in 1909 uit een cursus ziekenverpleging die sedert 1902-1903 was georganiseerd. De sociale school stak van wal tijdens het werkjaar 1907-1908; via cursussen (sociologie, economie, sociale wetgeving e.a.) en enige praktijkopleiding wilde ze leiders van sociale werken en met de sociale problematiek vertrouwd sprekers vormen. De school voor handelswetenschappen, met een tweejarige onderwijscyclus, ontstond in 1907-1908, nadat reeds twee jaar handelslessen waren gegeven; ze werkte slechts tot 1911. De school voor hoger godsdienstonderricht stak van wal in 1909-1910. Cfr. G. NUYTS, *o.c.*, p. 54-60, 78-83, 87-88 en 90; M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. III, 2de stuk, p. 1081-1082.

(25) De "Extension universitaire de Bruxelles" en de "Extension de l'Université libre de Bruxelles" begonnen in 1898 met het inleggen van losse voordrachten; de Antwerpse K.V.H.U., de latere afdelingen van het A.K.V.H.U. en de extensie van het "Algemeen Nederlandsch Verbond" deden zulks van bij de aanvang van hun werkzaamheden.

(26) Cfr. G. NUYTS, *o.c.*, p. 62-65; M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. III, 1ste stuk, p. 496; 2de stuk, p. 1079, 1319 en 1579.

(27) Zie M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. II, p. 612, noot 18.

(28) Zie b.v. *ibid.*, p. 612, noot 21; dl. III, 1ste stuk, p. 698; dl. III, 2de stuk, p. 1079, 1148, 1319 en 1539; M. STESSEL, *o.c.*, p. 200.

zelfde weg opgingen als de volksuniversiteiten.

Dat van het oorspronkelijke doel -- verspreiding van wetenschappelijke kennis via cursussen -- werd afgeweken, kan worden verklaard uit het relatief kleine succes dat die cursussen hadden, zeker wanneer men in acht neemt dat de extensies de brede volkslagen wilden bereiken. In feite is de deelname vanuit de arbeidersklasse zeer beperkt gebleven. De belangstellenden waren overwegend leerkrachten, leerlingen uit het middelbaar en normaalonderwijs, lieden met een vrij beroep (advocaten, geneesheren) en kleine middenstanders (29). Dat arbeiders zelden opdaagden, hoeft niet te verwonderen. Afgezien van hun levensomstandigheden in het algemeen, neme men in aanmerking dat het niveau van de cursussen hun petje vaak te boven ging en dat de inhoud ervan, niet inspelend op de actualiteit, veelal buiten hun belangstellingssfeer lag (30). Men kan zich overigens afvragen of van *universitair* onderwijs wel *volks*onderwijs kon worden gemaakt. In elk geval was het de extensies niet om de ontwikkeling van een eigen arbeiderscultuur te doen, maar om het overdragen van de bourgeoisiecultuur. Dat geschiedde overwegend in een burgerlijk milieu, waar de arbeiders zich bezwaarlijk thuis konden voelen.

Het organiseren van voordrachten valt vermoedelijk te verklaren vanuit de bedoeling aldus een breder publiek te bereiken dan door de cursussen werd aangetrokken. Zoals aangestipt, traden sprekers van bepaalde extensies ook op in arbeiders- en arbeidersjeugdverenigingen. Het globale aandeel van zulke initiatieven lijkt evenwel, in het geheel van de activiteit die de extensies ontplooiden, eerder klein te moeten worden genoemd. In vergelijking met cursussen, schoten losse voordrachten overigens tekort doordat daarbij van werking in de diepte weinig sprake was. De sprekers waren vaak te moeilijk om volgen (31); de luisteraars, die in vele gevallen eigen-

(29) G. NUYTS, *o.c.*, p. 16-17; M. STESSEL, *o.c.*, p. 200; M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. II, p. 562 en 612.

(30) Bij wijze van voorbeeld wezen de cursussen vermeld die de Gentse extensie organiseerde over het oud-Germaanse volksepos, Shakespeare, Nederlandse, Duitse en Engelse literatuurgeschiedenis.

(31) Zie b.v. de kritiek van H. HEYMAN, "De taak der hogeschooluitbreiding in het volksonderwijs", *Congres voor hogeschooluitbreiding ingericht door de Algemeene Katholieke Vlaamsche Hogeschooluitbreiding maandag en dinsdag, 18-19 augustus 1913. Programma en verslagen*, Gent, s.d., p. 39-40.

lijk alleen maar opdaagden om een avondje te passeren, droegen er weinig van mee. Aldus kwam b.v. het bestuur van de Antwerpse K.V.H.U. in 1912 tot het besluit "dat een groot deel van onze werking vervallen is tot een eenvoudig en in alle opzichten betreuenswaardig dilletantisme" (32). De indruk die dat zelfde bestuur uit de analyse van de activiteit der extensie eind 1913 en begin 1914 overhield, was overigens "zwart, mismoedig en mismoedigend" (33).

Niet alleen voor Antwerpen, maar ook meer algemeen viel de evaluatie van de werking der extensies negatief uit. "Le haut enseignement universitaire n'a pas pénétré dans les masses", schreef de verslaggever over de "Extension universitaire de Bruxelles" in 1911 (34), terwijl Hendrik Heyman (35) tijdens het congres van de hogeschooluitbreidingen te Gent in 1913 verklaarde wat volgt: "... allen zullen wij t'akkoord zijn om te zeggen, niet waar, dat, al wroeten wij ons ook, met het gebruikte stelsel en de gevolgde methode, de nagels van de vingers om tot bevredigende uitslagen te komen, dat die uitslagen, bij het lager volk althans zeker, zeer mager zijn" (36). Er was volgens hem behoefte aan een *lagere*-schooluitbreiding voor het volk. Het is duidelijk dat dergelijke negatieve evaluaties vooral ingegeven werden door de constatering dat de doelstellingen ten aanzien van de arbeidersklasse niet waren bereikt. Dat neemt intussen niet weg dat de extensies inzake cultuurverspreiding, laat het dan vooral voor de midden- en hogere klassen zijn geweest, een toch niet onbelangrijk werk hebben verricht (37). Of het aanvankelijke

(32) Circulaire van 11 april 1912, gecit. door G. NUYTS, *o.c.*, p. 110.

(33) Verslag van Dr. Deckx tijdens de bestuursvergadering van 30 dec. 1913, gecit. *ibid.*, p. 128.

(34) [A. LEMAIRE], *L'Extension Universitaire de Bruxelles (1893-1911). Notice historique. L'expérience extensionniste. Les efforts réformistes. Notre oeuvre en Hainaut. Rapport dédié au Conseil Provincial du Hainaut*, s.l., 1911, p. 13.

(35) 1879-1958. Algemeen secretaris van de christelijke beroepsverenigingen van België, 1920-1945 voorzitter van het Algemeen Christelijk Werkersverbond, 1919-1958 volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Sint-Niklaas, 1927-1932 minister van Nijverheid, Arbeid en Sociale Voorzorg, 1945 minister van Staat. Auteur van talrijke studies over sociale aangelegenheden.

(36) H. HEYMAN, *o.c.*, p. 38.

(37) De belangrijkste activiteit blijkt te zijn ontplooid door de "Extension de l'Université Libre de Bruxelles". Tijdens de twee decennia vóór de Eerste Wereldoorlog organiseerde ze 711 cursussen, in 69 verschillende lokale comités, voor meer dan 106.500 cursisten: M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. II, p. 612.

enthousiasme niettemin over het algemeen verzwakt is, moet uit nader onderzoek nog blijken. Men zou ook dienen na te gaan welke bijdrage de extensies tot de vrouwenemancipatie hebben geleverd.

II. DE VOLKSUNIVERSITEITEN

De volksuniversiteiten startten in België iets later dan de "University Extensions". Ze werden niet door een Engels, maar wel door het Franse voorbeeld geïnspireerd. In Frankrijk ontstonden de eerste "universités populaires" in de beweging rond de zaak-Dreyfus, als politiek neutrale ontmoetingsplaatsen van intellectuelen en arbeiders. De eersten wilden het volk beïnvloeden, de laatsten geloofden dat de intellectuelen hun iets hadden te bieden. De beweging nam een grote vlucht tot in 1906, toen men bijna 170 volksuniversiteiten telde, maar ze ging nadien achteruit, o.m. ingevolge interne tegenstellingen die zich in de diverse verenigingen openbaarden. In principe wilde een volksuniversiteit de onderlinge opvoeding ("éducation mutuelle") van de participanten behartigen en dus meer zijn dan alleen maar een school waar kennis werd overgedragen, nl. een kring ("cercle") die ook de morele en sociale vorming behartigde en die tevens voor gezonde ontspanning zorgde. In de praktijk liep het vaak mis, ingevolge het intellectuele overwicht van de burgerij, de onaangepaste cultuuroverdracht, het streven naar sociale vrede en het handhaven van het neutraliteitsbeginsel. De arbeiders keerden zich van de volksuniversiteiten af, of namen ze zelf in handen en bouwden ze om tot organen van klassenstrijd i.p.v. klassenverzoening (38).

(38) Betreffende de ontwikkeling van de Franse volksuniversiteiten, cfr. Ch. GUIEYSSE, *Les universités populaires et le mouvement ouvrier*, Parijs, s.d. [1901] (Cahiers de la quinzaine, III, 2); *Les universités populaires 1900-1901. I. Paris et banlieue*, Parijs, s.d. [1902] (Cahiers de la quinzaine, III, 10); *Les universités populaires 1900-1901. II. Départements*, Parijs, s.d. [1902] (Cahiers de la quinzaine, III, 20); *Congrès des U.P. Mai 1904. Textes et documents*, Parijs, 1904 (Cahiers de la quinzaine, V, 20). A. BERTRAND, "L'organisation rationnelle des universités populaires", *L'Égalité devant l'instruction. Crise de l'enseignement*, Parijs, 1904 (Cahiers de la quinzaine, VI, 2), p. 115-139; J. DESTREE, *Les oeuvres complémentaires de l'école. Les universités populaires*, Gent,

In België zag de eerste volksuniversiteit eind 1900 te Schaarbeek het licht. Tijdens de daaropvolgende jaren werd in talrijke gemeenten, vooral in Brabant en in Henegouwen, een gelijkaardig initiatief genomen. Eind 1910 telde men in het land een zestigtal volksuniversiteiten. Er was ook een nationale federatie tot stand gekomen.

Op grond van het reeds gedane of nog lopende onderzoek (39), kan men stellen dat de volksuniversiteiten, in tegenstelling tot de extensies, strikt lokale organisaties waren, zelfstandig werkend, eventueel met steun van het gemeente- of zelfs van het provinciale bestuur (40), steun in de vorm van het ter beschikking stellen van lokalen, of het verlenen van subsidies of boeken. Enige binding met een universiteit hadden de volksuniversiteiten niet. Academics konden er, als initiatiefnemers, voortrekkers of sprekers, wel een rol spelen — en hebben dat ook gedaan — maar in die rol treft men ook andere lieden aan, zoals onderwijzers, ambtenaren en bedienden. De leden van een volksuniversiteit werden niet overwegend onder academics gerekruteerd.

Ook de doelstellingen van de volksuniversiteiten verschilden van die van de extensies. Ze werden voor individuele gevallen wel eens in dezelfde, maar ook in verschillende bewoordingen geformuleerd, wat betekent dat de concrete werkdoelen niet altijd identiek waren. Algemeen kan men stellen, dat de volksuniversiteiten in België niet louter onderwijs wilden verzorgen, maar het oog hadden op een zeer brede volwassenenvorming. Niet alleen intellectuele, maar ook morele, sociale en esthetische vorming wilden ze behartigen. Ze wendden zich daarbij tot mannen én vrouwen (41), tot bourgeois én ar-

1905 (Abonnement *Germinal*, I, 18), p. 5-8 en 12-16; F. BUISSON, *Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*, Parijs, 1911, p. 2021-2024; B. CACERES, *Histoire de l'éducation populaire*, Parijs, 1964, p. 52-63.

(39) Zie noot 1. Als eigentijdse publikaties wezen vermeld : *Ville de Mons. L'Université populaire 1901-1910*, Bergen, 1910; *L'Université populaire de Frameries 1902-1906*, Bergen, 1906; A. DUBUISSON, *Une université populaire en Wallonie. L'oeuvre de M. & de Mme Jules Destrée à l'université populaire de Marcinelle 1904-1914*, s.l., s.d.

(40) Subsidies werden verleend door de provinciebesturen van Brabant en Henegouwen.

(41) Zo gaven b.v. de statuten van de volksuniversiteiten te Sint-Gillis, te Nijvel en te Watermaal-Bosvoorde o.m. als doel aan : "préparer l'égalité sociale des deux sexes par le développement moral et intellectuel de la femme" : *Le Foyer intellectuel. Commémoration du XXe anniversaire de sa fondation*, Brussel, 1922, p. 27; *Le Foyer populaire. Bulletin de l'Université populaire de Nivelles*, I,

beiders, zelfs speciaal tot de laatsten. Ze beschouwden zich als “une oeuvre sociale nécessaire autant pour les ouvriers que pour la bourgeoisie” (42). Specifiek was daarbij, dat “entre le bourgeois instruit et l’ouvrier qui pense, un salubre et fraternel contact” (43) werd nastreefd, niet een éénrichtingsverkeer. De meer ontwikkelden zouden hun kennis ter beschikking stellen, de minder of niet ontwikkelde hun ideeën en hun levenservaring inbrengen. Aldus zou ontstaan een “mutualité intellectuelle” (44), “une société coopérative où l’on met en commun, non des marchandises, mais des idées, pour les échanger au plus grand profit de tous” (45). Het ligt voor de hand dat de “éducation mutuelle”, waarvan alle participierenden konden profiteren en die aldus het maatschappelijk welzijn diende, het meeste voordeel zou opleveren voor zij die het minst te bieden hadden, en dat waren de arbeiders. Zij moesten een algemene cultuur evenals praktisch bruikbare kennis verwerven. Het kwam er op aan, “de réaliser, par tous les moyens, la diffusion de l’enseignement supérieur et moyen dans la population ouvrière et de favoriser l’éducation technique et ménagère” (46). Deze opgave die de volksuniversiteit zich stelde, situeerde ze, zoals in het geval van de extensies, in de brede sociale en politieke context. In het vooruitzicht van het algemeen enkelvoudig stemrecht moest de volksmassa geestelijk worden gemanucepeerd (47) en “Si la classe ouvrière veut s’affranchir, la première chose qu’elle doit faire, c’est regarder son ignorance comme son plus grand ennemi” (48). Politieke bemoeienissen waren de

1, okt. 1909, p. 1; *Bulletin de l’Université populaire de Watermael-Boitsfort*, III, 11, 7 sept. 1908, p. 4.

(42) *Bulletin mensuel [de l’]université populaire d’Uccle*, I, 1, 1 okt. 1912, p. 3.

(43) *Ville de Mons. L’Université populaire 1901-1910*, Bergen, 1910, p. 3.

(44) *Vers la lumière. Bulletin mensuel de l’université populaire de Molenbeek-Saint-Jean*, IV, 1, okt. 1909, p. 1; *Bulletin mensuel de l’université populaire de Cureghem-Anderlecht*, I, 1, nov. 1907, p. 2.

(45) *L’Éducation mutuelle. Bulletin de l’université populaire de Schaerbeek*, V, 1, nov. 1910, p. 1.

(46) Statuten van de volksuniversiteit te Sint-Gillis : *Le Foyer intellectuel, Commémoration...*, p. 27. Te Watermaal-Bosvoorde luidde de formulering : “répandre l’instruction dans la population ouvrière, favoriser l’éducation technique et ménagère” : *Bulletin de l’université populaire de Watermael-Boitsfort*, III, 11, 7 sept. 1908, p. 4.

(47) M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 1ste stuk, p. 979.

(48) Motto van *Le Foyer intellectuel. Université populaire de Saint-Gilles. Rapport 1902-1903*.

volksuniversiteit nochtans vreemd. In dat opzicht namen ze alle een gewilde neutraliteit in acht (49). Zelfs waar socialistische invloed duidelijk merkbaar is, zoals in Henegouwen, werd gesteld dat een volksuniversiteit zich in de politieke of sociaal-economische actie niet mocht mengen. Men erkende daar wel dat politieke en sociaal-economische emancipatie van de arbeiders een voorwaarde was voor de culturele werking en dat een volksuniversiteit dus wel de hulp van de georganiseerde arbeidersbeweging behoeft, maar zelf diende zij zich, onafhankelijk en neutraal, alleen op het terrein van de volksopvoeding te bewegen (50).

De volksuniversiteit wilde dus een "foyer du peuple" zijn (51), "un milieu fraternel" (52), zonder politieke of religieuze kleur. Ze wilde haar leden niet alleen geestelijk verrijken, maar ook hun onderlinge solidariteit bevorderen en tevens gezonde ontspanningsmogelijkheden bieden. Vandaar dan ook een zeer breed actiepatroon: "l'université populaire n'est pas simplement une école où se donnent des cours, ni un cercle de conférences. Son programme très vaste comprend à la fois l'éducation intégrale et un ensemble non défini, ou pour mieux dire infini d'oeuvres diverses nées de la solidarité et reposant sur elle, et qui doivent concourir à rendre la vie moins pénible, l'existence plus utile et meilleure" (53).

Hoe werd nu de realisatie van de algemene doelstellingen nagestreefd, welke strategie werd met het oog op de concrete werkdoelen gevolgd? Als belangrijkste actiemiddel kan men voor alle volksuniversiteiten het organiseren van voordrachten aanwijzen. Er hadden er plaats één tot twee keer per week, soms zelfs nog meer. Het spectrum van de onderwerpen was, globaal genomen, zo breed dat het vrijwel niet kan worden omschreven. In de tijd liepen de onder-

(49) Te Saint-Gillis als volgt verwoord: "en développant l'intelligence du travailleur dans un esprit rigoureusement scientifique et laïc, en éveillant dans sa conscience la moralité sociale, les U.P. préparent mieux que toute action politique, et en excluant toute politique de leur action, le progrès social de l'humanité": *Le Foyer intellectuel. Université populaire de Saint-Gilles-lez-Bruxelles*, L, [13] (jubileumnummer 1901-1951), p. 14.

(50) Cfr. J. DESTREE, o.c., p. 15-16 en 18-20.

(51) M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 2de stuk, p. 1062.

(52) *Bulletin mensuel de l'université populaire de Cureghem-Anderlecht*, I, 1, nov. 1907, p. 2.

(53) *Bulletin mensuel de l'université populaire Nord-Est*, I, 2, nov. 1904, p. 3.

werpen van de prehistorie tot het actuele gebeuren, in de ruimte bestreken ze de gehele wereld (met reisverhalen, aardrijkskunde en etnografie) en ze roerden alle terreinen aan van de menselijke kennis en bedrijvigheid. Die grote verscheidenheid werd met opzet nagestreefd, om bij het cliëntensysteem een brede belangstelling te stimuleren. Vaak, maar zeker niet in alle volksuniversiteiten, werden, naast losstaande, ook in reeksen gegroepede lezingen verzorgd, waarbij een bepaald thema meer werd uitgediept. Soms kregen de deelnemers een syllabus ter beschikking gesteld. Samenvattingen verschenen, in diverse gevallen, in bepaalde periodieken die volksuniversiteiten als hun orgaan uitgaven, terwijl andere alleen berichten over de werking publiceerden, of daarnaast vulgariserende artikelen opnamen ter aanvulling van het mondeling gegeven onderricht. Lessenreeksen konden tot cursussen of tot "conférences-cours" uitgroeien, waarmee de volksuniversiteiten het pad van de extensies opgingen. Vaak waren die cursussen dan wel minder theoretisch en meer op aspecten van de dagelijkse levenspraxis gericht (54). Onderwerpen uit kunst, literatuur en wetenschap, sociale, economische en politieke kwesties werden wel eens aangepakt in studiegroepen, waar de discussie meer mogelijkheden tot "éducation mutuelle" opende dan bij de courante voordrachten het geval was.

Vrijwel alle volksuniversiteiten hadden een bibliotheek, al of niet met leeszaal, waar de leden geestelijk voedsel en ontspanningslectuur konden vinden. Sommige organiseerden ook leesavonden, waar uit literaire of wetenschappelijke werken werd voorgelezen.

Daarnaast treft men, algemeen, verschillende socioculturele activiteiten aan van een andere aard : bezoeken aan bezienswaardigheden, musea en ondernemingen, uitstapjes, reizen in binnen- en buitenland, concerten, toneelvoorstellingen, voordrachtavonden en allerlei ontspanningsfeesten, met het oog op de fraterniteit als een belangrijk pedagogisch middel beschouwd.

Ter bevordering van de werkzaamheden op een bepaald terrein kwamen afdelingen tot stand : voor toneel, dictie en declamatie, muziek en zang, literatuur, kunst, fotografie, gymnastiek en sport, e.a. Naast die afdelingen voor volwassenen, waarbij men ook nog matigheidskringen kan voegen, telden diverse volksuniversiteiten ook

(54) Dictie, talen, esperanto, boekhouden, steno- en dactylografie, naaien, eerste hulp bij ongevallen, ziekenverpleging, kindverzorg, bloementeel, fotografie, e.a.

jeugdgroepen, wel eens speciaal voor jongens of meisjes uit de arbeidersklasse bedoeld (55). Uitzonderlijk werd, kort vóór 1914, een scoutsgroep op de been gebracht.

Ten slotte treft men ook allerlei diensten aan, waar de geest van solidariteit vorm kreeg in verschillende soorten concrete hulpverlening : inlichtingsbureaus voor gerechtelijke, technische of koloniale aangelegenheden, plaatsingsbureaus, spaar- en ziekenkassen, postscolaire werken, consultatiebureaus voor zuigelingen, met kosteloze melkbedelingen en zelfs met een gynecologische dienst. Waar een volksuniversiteit als die van Sint-Joost-ten-Node van mening was dat afdelingen voor lichamelijke opvoeding en raadplegingen voor zuigelingen in een volksuniversiteit niet pasten (56), leverden andere, zoals b.v. de Brusselse "Nord-Est", juist op dat terrein de meeste prestaties (57).

Duidelijk is dus wel, dat de volksuniversiteiten een breed actieveland bestreken, veel breder dan dat van de extensies. Daarbij dient men evenwel op te merken, dat niet alle volksuniversiteiten zulke waaier van educatieve en andere activiteiten ontplooiden en dat in de respectieve verenigingen fluctuaties in de tijd vallen waar te nemen : initiatieven konden succes hebben of niet, wat de werkzaamheden deed uitdeinen of inkrimpen.

Het enthousiasme dat tot de start van een volksuniversiteit leidde, is overigens in een aantal gevallen vrij spoedig geluwd. In Henegouwen bijvoorbeeld viel in de jaren 1904 en 1905 een snelle uitbreiding van de beweging te constateren (58), maar nadien volgde

(55) Twee voorbeelden. In de volksuniversiteit te Sint-Gillis stak reeds tijdens het eerste werkingsjaar (1901-1902) een kring voor arbeidersmeisjes van wal. Tijdens de bijeenkomsten kregen ze les in lezen, schrijven, zang, naaien, huishoudkunde en moraal. Er werd ook geturnd en gespeeld. Een analoge kring voor jongens werd eind 1903 op de been gebracht. De volksuniversiteit te Watermaal-Bosvoorde organiseerde in 1909 voor meisjes uit de lagere bevolgingsklasse een "Oeuvre du trousseau et de la layette", met de bedoeling hun arbeidsvreugde bij te brengen, hun zin voor solidariteit te ontwikkelen, hun smaak te vormen en ze op het moederschap voor te bereiden. De meisjes leerden er naaien en kregen er informatie betreffende hygiëne, opvoeding en huishoudkunde.

(56) M. DE VROEDE, *o.c.*, dl. III, 2de stuk, p. 1141.

(57) Cfr. *id.*, 1ste stuk, p. 884.

(58) In 1904 kwamen volksuniversiteiten tot stand te Anderlues, Boussu, Dour, Hornu en Marcinelle, in 1905 te Binche, Couillet, Gilly, Gosselies, Jumet, Lodelinsart, Montignies-le-Tilleul, Quévrain en Ransart.

een sterke terugval, al kwam het ook nog tot enkele nieuwe stichtingen. De volksuniversiteit te Sint-Gillis, die voor andere model heeft gestaan, was in 1908 over haar hoogtepunt heen; ze stagneerde tot 1914 (59). De Brusselse volksuniversiteit "Nord-Est" kende een expansie tussen 1903 en 1908, behield dan twee jaar een status-quo, ging van 1910 af duidelijk achteruit en werd in april 1913 ontbonden (60). Meer dan één volksuniversiteit was al vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog opgedoekt. In globo lijkt de beweging toen reeds over haar hoogtepunt heen te zijn geweest.

Het aantal leden dat de volksuniversiteiten aantrokken — een gegeven dat tot evaluatie van de resultaten vereist is — schommelde per geval van enkele tientallen tot enkele honderden (61) en bereikte uitzonderlijk de vijftienhonderd (62). Uiteraard moet men hier met op- en neergaande curven rekening houden. Het aantal ingeschreven leden zegt overigens weinig met betrekking tot hun — passieve of actieve — deelname aan de werkzaamheden. Dit aspect dient per individueel geval te worden onderzocht.

Belangrijk is de vraag, wat er over het algemeen van de "éducation mutuelle", waar het in wezen om te doen was, terecht is gekomen. Het antwoord moet luiden : niet veel, aangezien de arbeiders, tot wie de volksuniversiteit zich doorgaans speciaal richtte, meestal slechts tijdelijk, of in zeer geringe mate opdaagden (63). Een volksuniversiteit als de "Nord-Est" vond dat niet zo erg; zij stelde zich tevreden met middenstanders die zich geestelijk wilden verrijken (64). Andere hebben wel eens een bijzondere inspanning gedaan om arbeiders

(59) M. DE VROEDE, e.a., o.c., dl. III, 1ste stuk, p. 982.

(60) *Id.*, p. 883.

(61) Te Anderlecht 212 in december 1907; te Elsene 81 in 1905, 92 in 1906; te Fayt-lez-Manage 430 in 1913; te Haine-Saint-Pierre 161 in 1908, 258 in 1910, 270 in 1912; te Koekelberg een honderdtal in 1910, 200 in 1912; te Laken 92 in 1903, 121 in 1905, 240 in 1907; te Nijvel 150 in 1909; te Sint-Jans-Molenbeek 34 in 1905, 156 in 1906; te Sint-Joost-ten-Node 312 in oktober 1907.

(62) Dit was het geval te Sint-Gillis, waar het aantal leden evolueerde als volgt : 72 in 1901, 247 in 1902, 600 in 1903, 850 in 1904, 1172 in 1905, 1502 in 1907; daarna stagneerde het.

(63) Dat blijkt uit de geciteerde verhandelingen van B. BOSSAERTS, L. COUVREUR, W. STEEL en A. VAN DER WEE. Zie verder M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 1ste stuk, p. 961 en 964; 2de stuk, p. 1062, 1087; 1141, 1144, 1888 en 1215.

(64) M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 1ste stuk, p. 883.

ders aan te trekken : het opzetten van een speciale lessencyclus (65), de stichting van een afdeling voor beroepsoriëntering (66), het organiseren van een liederavond of van voordrachten in arbeiderswijken, buiten het lokaal van de volksuniversiteit zelf (67). Het succes van dergelijke initiatieven was wisselvallig (68). Ze leidden niet tot een koerswijziging wat de werking in het algemeen betreft, noch tot een notabele verandering van het kleinburgerlijke karakter van het cliënt-systeem.

Dat de arbeiders doorgaans niet opdaagden, had verschillende oorzaken. Zoals ten aanzien van de extensies, houde men ook hier rekening met hun werk- en levensomstandigheden in het algemeen. Daarnaast valt aan te stippen dat ook in de volksuniversiteiten, al droegen die dan niet de academische signatuur van de extensies, arbeiders in het bestuur en in de programmatie niet participeerden. De leiding lag er in handen van leden van de burgerij of van de intelligentsia : advocaten, geneesheren, industriëlen, leerkrachten, functionarissen. Zelfs in een geval als Marcinelle, waar zoals reeds vermeld de socialistische invloed duidelijk was, ontbraken arbeiders of bedienden vrijwel geheel in het bestuurscomité (69). De opvatting dat in het vormingswerk "la bonne volonté et le simple bon sens ne sont pas suffisants pour faire oeuvre utile et durable; il faut une compétence spéciale que l'on n'acquiert qu'au prix de grands efforts et d'études suivies" (70) moest ertoe leiden dat de verantwoordelijkheden niet

(65) Zo werd, speciaal voor arbeiders, te Marcinelle eind 1905 een voordrachtcencyclus over arbeidsrecht opgezet en te Haine-Saint-Pierre in 1911-1912 een reeks over "quelques questions de la vie ouvrière". Cfr. W. STEEL, *o.c.*, p. 99-100; M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. III, 2de stuk, p. 1188.

(66) Dit gebeurde te Sint-Gillis eind 1905; zie M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. III, 1ste stuk, p. 981; A. VAN DER WEE, *o.c.*, p. 73-74.

(67) Dergelijke initiatieven treffen we aan te Watermaal-Bosvoorde, te Leuven en te Ransart; zie M. DE VROEDE e.a., *o.c.*, dl. III, 1ste stuk, p. 1002; 2de stuk, p. 1215; W. STEEL, *o.c.*, p. 59.

(68) De cyclus over arbeidsrecht, te Marcinelle, was een mislukking; die over arbeidersproblemen, te Haine-Saint-Pierre, kende grote bijval. De afdeling voor beroepsoriëntering, te Sint-Gillis, trok het eerste jaar twaalf arbeiders aan en verdunde dan ingevolge gebrek aan belangstelling. De lezingen die onderwijzers, leden van de Leuvense "Kring voor volksvoordrachten", in volkrijke stadswijken gaven, zouden veel bijval hebben gekend.

(69) Tijdens de jaren 1904-1906 maakten één arbeider en drie bedienden deel uit van het bestuurscomité, nadien niet één meer : W. STEEL, *o.c.*, p. 77-78.

(70) *Bulletin de l'université populaire de Watermael-Boitsfort*, III, 11, 7 sept. 1908, p. 8.

werden toevertrouwd aan zij wier rol zich overwegend tot het ontvangen van aangeboden cultuurgood moest beperken (71). Verder kan men bedenkingen maken bij de aard van dat aanbod. Een totaal beeld van de voordrachten en lessenreeksen hebben we nog niet, maar er is al wel grond voor de hypothese dat vaak onderwerpen werden aangesneden die bij de belangstellingssfeer van de arbeiders niet aansloten (72). De volksuniversiteiten hadden juist de welgemeende bedoeling die sfeer te verruimen, maar ze hadden met een gebrek aan motivatie vanwege de arbeiders af te rekenen. Ten slotte dient, wat de werking in het Brusselse betreft, te worden opgemerkt, dat het haast uitsluitende gebruik van het Frans als voertaal in de volksuniversiteit (73) t.a.v. de arbeidersklasse een hinderpaal zal zijn geweest.

Er is mij één voorbeeld bekend van een vereniging die hetzelfde actiepatroon volgde als de overige volksuniversiteiten, maar die alleen voor werklieden was bestemd, met name voor de leden van de "Fédération du livre", een federatie die dertien syndicaten uit de sector van het boekbedrijf groepeerde. Dit "Oeuvre nouvelle", in 1907 te Brussel op de been gebracht, was een "foyer d'éducation ouvrière". Het werd duidelijk geïnspireerd door de overtuiging dat intellectuele ontwikkeling voor de arbeiders een onmisbare voorwaar-

(71) Te Watermaal-Bosvoorde werd een onderscheid gemaakt tussen "membres coopérateurs" ("les éducateurs") en "membres adhérents" ("les bénéficiaires de cet enseignement"). De laatsten hadden slechts een adviserende stem. In 1908 verkregen ze het recht om een zesde van het aantal leden van de raad van beheer te verkiezen : *Bulletin de l'université populaire de Watermael-Boitsfort*, III, 11, 7 sept. 1908, p. 8.

(72) Zie b.v. voor Marcinelle, het overzicht in W. STEEL, *o.c.*, p. 89-91 en 93-102; voor Sint-Gillis : A. VAN DER WEE, *o.c.*, p. 40-44; voor Schaarbeek : L. COUVREUR, *o.c.*, p. 36-40.

(73) In sommige volksuniversiteiten uit het Brusselse kwam het Nederlands wel enigermate aan bod, ofwel als voertaal van een voordracht ofwel als taal die in een cursus werd onderwezen. Het Frans had echter een volstrekt overwicht. Volgens de secretaris van de volksuniversiteit te Schaarbeek hadden de volksuniversiteiten in het Brusselse tot taak de verspreiding van het Frans in de hand te werken : *L'Education mutuelle. Bulletin de l'université populaire de Schaarbeek*, III, 6, mei 1909, p. 8.

de tot emancipatie was (74). De deelname vanuit de betrokken syndicaten was echter lang niet zo positief als de initiatiefnemers hadden gehoopt (75).

Ook afgezien van het gebrek aan participatie vanwege de arbeiders, doen verschillende verschijnselen vragen rijzen ten aanzien van de werking der volksuniversiteiten, in vergelijking met hun doelstellingen. Voor de "coopération intellectuelle" waren werkgroepen het meest aangewezen, maar het grootste succes hadden zij zeker niet. Wat de losse voordrachten betreft, valt het op dat reisverslagen en etnografische lezingen vaak de sterkste belangstelling trokken. De bibliotheken leenden wel eens veel meer romans uit dan wetenschappelijke literatuur (76). De volksuniversiteit behartigde onderwijs en ontspanning, maar men heeft de indruk dat het laatste op het eerste wel eens is gaan overwegen, en dat inzake het onderwijs zelf eerder het meedelen van tal van wetenswaardigheden dan het ontwikkelen van de kritische zin werd beoogd.

Op het politieke terrein zijn de volksuniversiteiten neutraal gebleven, maar levensbeschouwelijk waren ze dat niet. Hoe vatten ze immers de kennisverspreiding op? — "dans un esprit rigoureusement scientifique et laïc" (77). Welnu, de term "laïc" strekte ertoe "à remplacer dans l'acception courante, le mot anticlérical" (78). De nationale federatie van de volksuniversiteiten stond onder auspiciën van de "Ligue de l'enseignement" (79). Het wekt dan ook geen verwondering dat katholieke tegenhangers, zoals de kring "Pro Aris et Focis" te Sint-Pieters-Jette (80), een concurrentiestrijd aangingen, met de

(74) "Car un ouvrier instruit lit, donc raisonne, et un ouvrier qui raisonne acquiert la conscience de ses intérêts, se libère de toute tutelle morale et ne se fie qu'à son propre jugement pour comprendre les faits journaliers dont il est témoin" : *Bulletin de l'Oeuvre nouvelle. Organe du foyer d'éducation des fédérés du livre*, I, 2, juli 1909, p. 6.

(75) Cfr. M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 2de stuk, p. 1273-1275; B. BOSAERTS, o.c., p. 26.

(76) Dat was b.v. het geval te Sint-Gillis; cfr. A. VAN DER WEE, o.c., p. 62.

(77) Zie noot 49.

(78) J. DESTREE, "Encore la neutralité", *Bulletin mensuel de la Fédération post-scolaire de Saint-Gilles*, III, 32, juli 1905, p. 86.

(79) M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 2de stuk, p. 1408. Bij haar ontbinding werden de resterende gelden van de volksuniversiteit "Nord-Est" aan de "Ligue" overgemaakt : *id.*, 1ste stuk, p. 885. De "Kring voor volksvoordrachten" te Leuven stelde zich onder bescherming van de "Ligue" : *id.*, p. 1214.

(80) Cfr. *id.*, p. 1422-1424.

bedoeling "de voir les chrétiens, les honnêtes gens et les bons patriotes s'intéresser à l'oeuvre de l'enseignement populaire et gratuit pour enrayer et vaincre la marche de l'irréligion et de la révolte" (81).

De volksuniversiteiten werden anderdeels niet opgenomen in de socialistische beweging. Ze wilden de maatschappelijke vooruitgang en de individuele ontvoogding dienen, maar een verandering van het sociale systeem beoogden ze niet. Ondanks de participatie van individuele socialisten, werden ze dan ook, net zoals de extensies en de oudere "sociétés d'instruction populaire", in globo door de socialistische opvoedingsbeweging afgewezen. Hendrik de Man verfdde ze dood als burgerlijke instellingen die ertoe bijdroegen de intellectuele dominantie van de burgerij in stand te houden, die als moreel-liefdadigheidsbureaus wel kruimeltjes kennis rondstrooiden, maar die voor de echte arbeidersopvoeding alleen maar hinderpalen konden zijn. Echte arbeidersopvoeding moest ook het socialistische bewustzijn vormen en verdiepen, moest de arbeiders wapenen voor de klassenstrijd (82). In 1911 bracht de nationale raad van de B.W.P. de Centrale voor Arbeidersopvoeding op de been. Ze kreeg niet alleen tot taak, de tot dan toe eerder onsamenhangende socialistische initiatieven inzake arbeidersopvoeding te coördineren en te stimuleren, maar ook de arbeiders beter te wapenen tot het voeren van de klassenstrijd op alle terreinen (83).

Het is duidelijk dat ten aanzien van extensies en volksuniversiteiten verder onderzoek is vereist. Bovendien werd in het bovenstaande overzicht geen aandacht geschonken aan de "cercles post-scolaires", verenigingen van oud-leerlingen van openbare lagere scholen die echter ook een breder publiek aantrokken en die als "le chaînon reliant les écoles aux universités populaires" konden worden getypeerd (84). Ze streefden dezelfde doeleinden na als de volksuniversiteiten, werkten er ook wel mee samen (85) en volgden een gelijkwaardig actiepatroon. Hun ontwikkeling moet nog nader worden bestudeerd.

(81) *Bulletin mensuel du Cercle "Pro Aris & Focis"*, I, 12, 15 dec. 1911, p. 58.

(82) H. DE MAN, "Organisation, éducation", *La Jeunesse c'est l'avenir*, III, 1, jan. 1908, p. 3.

(83) (H. DE MAN), *Centrale d'Education Ouvrière. Premier rapport annuel sur l'activité de la Centrale du 15 Mars 1911 au 14 Mars 1912*, (Brussel), s.d., p. 9.

(84) M. DE VROEDE e.a., o.c., dl. III, 2de stuk, p. 1271.

(85) Zie b.v. *id.*, 1ste stuk, p. 709-710.

**LES EXTENSIONS UNIVERSITAIRES
ET LES UNIVERSITES POPULAIRES**

par

Maurice DE VROEDE

RESUME

Les extensions universitaires présentent de grandes différences par rapport aux universités populaires. De plus, dans chacune des deux catégories, les réalisations n'offrent pas un aspect uniforme.

1. Les "University Extensions" se développèrent en Belgique selon l'exemple donné par l'Angleterre mais le modèle de référence ne fut pas transposé tel quel sur le continent. Entre 1892 et 1908, une dizaine d'extensions furent constituées en Belgique. Elles avaient pour but de répandre la science dans les larges couches populaires. Ces réalisations ne peuvent être détachées des circonstances politiques et sociales (notamment, de l'introduction du suffrage universel tempéré par le vote plural). L'élévation du niveau intellectuel ouvrait, pensait-on, le chemin qui mènerait à la réconciliation des classes et à un changement social progressif. Par ailleurs, les diverses extensions avaient des colorations philosophiques particulières. De plus, les extensions flamandes se situent dans le cadre du Mouvement Flamand. Bien que les extensions aient pu avoir, en Belgique, des liaisons avec l'une ou l'autre université, aucune ne fut intégrée à une institution universitaire. Toutefois, il s'agit bien d'une initiative de gens ayant accompli des études supérieures. L'action menée par ces extensions peut être qualifiée de nationale dans deux cas mais, quant au reste, elle se limite au niveau régional ou même local.

Les extensions ont apporté une contribution à la formation pour adultes mais, par comparaison au projet initial, les résultats obtenus doivent être évalués de manière relativement critique.

2. La fondation d'universités populaires en Belgique fut inspirée par l'exemple français. Depuis la fin du XIXe siècle, des dizaines d'universités populaires furent créées, principalement en Brabant et en Hainaut. Contrairement aux "University Extensions", il s'agissait d'associations locales, sans aucune liaison avec les universités et ne recrutant pas la majorité de leurs membres parmi les diplômés de l'enseignement supérieur. Elles poursuivaient aussi d'autres finalités. L'université populaire n'était pas exclusivement axée sur l'enseignement. Elle visait à réaliser une formation intégrale et s'adressait tant aux femmes qu'aux hommes, aux bourgeois et aux ouvriers (et, en particulier, à ces derniers). En principe, elle entendait assurer une éducation mutuelle. A l'égard des ouvriers, la diffusion de la connaissance formait la tâche principale. Il convient donc, comme pour les extensions, de tenir compte de la situation politique.

Les universités populaires prenaient des initiatives très variées et occupaient un terrain d'action plus large que les extensions. Il ne faut cependant pas perdre de vue les différences entre chaque cas particulier. On tiendra compte, en-

fin, des fluctuations dans le temps. Le succès rencontré par les universités populaires semble avoir été aléatoire. L'éducation mutuelle ne paraît guère avoir été effectivement pratiquée et, sans parler du défaut de participation ouvrière, divers indices tendent à prouver que la réalisation des buts de l'université populaire demeura relativement imparfaite.

UNIVERSITY EXTENSIONS AND EXTRAMURAL CLASSES

by

Maurice DE VROEDE

SUMMARY

University extensions and extramural classes are thoroughly different things which mutually do not show any uniformity.

1. The University Extensions in Belgium were inspired by the English example, but the reference-model was not copied as such. Between 1892 and 1908 some ten extensions came into being in Belgium. They aimed at disseminating science among all strata of society. They could not be dissociated from the political and social circumstances (introduction of universal suffrage). Enhancement of the intellectual level was considered the way which was to lead to class-reconciliation and gradual social change. The diverse extensions had their own philosophical backgrounds and the Flemish extensions, moreover, are to be situated in the framework of the Flemish Movement.

Though the extensions could have connections with a university in Belgium, not one was integrated into a university. Yet, the idea of creating extensions was clearly an initiative of university-men. In two instances the action may be called national; in the other cases it was regional or even local. The extensions have contributed to adult-training in such a manner that the results — as compared with the initial objective — are to be evaluated rather critically.

2. The establishment of extramural classes in Belgium was stimulated by the French example. As opposed to the University Extensions they were local associations without any connection with the universities and not recruiting their members mainly among university-men. They also pursued other objectives.

Extramural classes aimed not merely at aducation, but at an integral cultivation. They addressed themselves to men and women, to middle-class people and labourers, with a particular stress on the latter group. In principle they aimed at a mutual cultivation. With regard to the labourers the diffusion of knowledge was the main thing, but here, as in the case of the extensions, the political situation must be taken into account. The methods used were very divergent so

Maurice DE VROEDE

that extramural classes covered a wider field of action than a university-extension. Yet, it is necessary to take into account differences from case to case, as well as fluctuations in time.

The success of the extramural classes proves to have been precarious. In practice not much was realized in the way of mutual cultivation. Apart from the fact that no participation was forthcoming from the workers' circles, diverse phenomena seem to point at a rather poor realization of the objectives.

Maurice De Vroede, Zandstraat 301, 3221 Nieuwrode